

Літаратура

1. Лукашанец, А. А. Беларуская мова ва ўмовах блізароднаснага беларуска-рускага білінгвізму: парадоксы развіцця сістэмы, функцыянавання і моўнай свядомасці / А. А. Лукашанец // Беларуская-руская-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: зб. навук. артыкулаў / склад.: Г. М. Мезенка, С. У. Нікалаенка; пад навук. рэд. Г. М. Мікалаенка. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2013. – С. 43–48.

2. Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 2003–2015. Режим доступа: <http://www.pravo.by>. – Дата доступа: 20.09.2015.

В. В. Шунейка (Мінск, Беларусь)

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ТЭКСТЫ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ: СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ АНАЛІЗ

Газета – сродак інфармацыі і сродак пераканання. Яна разлічана на масавую і прычым неаднародную аўторыю, якую гэты сродак інфармацыі павінен утрымаць, прымусіць сябе чытаць. Газету звычайна чытаюць ва ўмовах, калі засяродзіцца даволі цяжка: у метро, у цягніку, за снаданнем, у абедзенны перапынак і г. д. Адсюль неабходнасць так арганізаваць газетную інфармацыю, каб перадаць яе хутка, сцісла, паведаміць асноўнае, нават калі артыкул не будзе дачытана да канца, і аказаць на чытача пэўнае эмацыйнае ўздзеянне.

Вызвалючыся ад стандартызацыі маўлення, публіцысты звяртаюцца да пошуку больш дзейных, экспрэсіўных сродкаў выражэння ацэнчанаści. Да ліку такіх сродкаў адносяцца розныя стылістычныя фігуры і прыёмы, у тым ліку прэцэдэнтныя тэксты. Іх значнасць у сістэме ацэнчанаści сродкаў газетнай мовы ўсё больш узрастае. Актыўнае выкарыстанне экспрэсіўных ацэнчанаści сродкаў адпавядае агульнай тэндэнцыі сучаснай газеты да ўзмацнення эмацыйнальнасці выкладу, да “ажыўлення”, дэмакратызацыі мовы.

Прэцэдэнтныя тэксты лаканічныя, выразныя, вобразныя. Яны ствараюць пэўны эффект успрыняцця, прыцягваюць увагу, надоўга застаюцца ў памяці. Чым больш вынаходлівы журналіст у выкарыстанні гэтай моўнай з’явы, тым больш яскравы яго матэрыял і больш эфектыўнае ўздзеянне на чытачоў. Выкарыстанне прэцэдэнтных феноменаў дазваляе журналісту не толькі прыцягнуць увагу да свайго артыкула, але і ўцягнуць яго ў пэўную гульню, мэтай якой становіцца ўспамінанне цытаты і яе крыніцы.

Прэцэдэнтныя тэксты асабліва актуальныя для газетнай камунікацыі. Гэта звязана з тым, што маўленчы воблік сучасных СМІ нагадвае “гульнявое поле”, а “чытанне пераўтварае ў забаўлянку па разгаданні сувязей паміж “скінутымі” на адно поле фішкамі з розных гульняў” [2, с. 19]. Журналісты

наўмысна звяртаюцца да “тэксту-гульні”: каб быць запатрабаванымі, неабходна валодаць спосабамі стварэння цікавага матэрыялу для рознага чытача, неабходна ўстанавіць дыялог з ім. “Журналіст, пераводзчычы дзеянне ў разрад гульні, разлічвае на ўдзел у ёй чытача-партнёра, раскідвае па тэксце знакі, якія ўцягваюць у працэс чытання і прывабліваюць прыгажосцю гульні” [2, с. 30].

Экспрэсіўнасць гэтай моўнай з’явы ў сучаснай газетнай публіцыстыцы абумоўліваецца пазнавальнасцю і ў той жа час незвычайнасцю прадукту трансфармацыі тэксту-крыніцы. Апора на папярэдні вопыт сведчыць аб развіцці і актуалізацыі новага экспрэсіўнага рэсурсу газетных тэкстаў, а таксама аб узаемадзеянні газетна-публіцыстычнага стылю з іншымі функцыянальнымі стылямі, аб свайго роду дыфузнасці публіцыстычнага стылю.

Выкарыстанне прэцэдэнтных тэкстаў павінна адпавядаць наступным умовам [1, с. 240]:

- асэнсаванасць адрасантам факта адсылкі да пэўнага тэксту, інакш кажучы, журналіст павінен свядома адбіраць і выкарыстоўваць адпаведны мастацкі твор, прыказку, фразы з фільмаў і г. д.;
- знаёмства адрасата з зыходным тэкстам і яго здольнасць убачыць адсылку да гэтага тэксту – зыходны тэкст павінен быць вядомым для шырокага кола чытачоў;
- наяўнасць уяўлення адрасанта аб кантэкстуальных умовах актуалізацыі канкрэтнага выказвання і яго інтэрпрэтацыі, гэта значыць, што журналіст павінен добра ведаць зыходны кантэкст выказвання, каб лагічна і дарэчы яго трансфармаваць і правільна ўжыць ужо ў сваім тэксце.

Сучасная моўная сітуацыя часта патрабуе ад чытача здольнасці суаднесці форму і змест, тэкст з іншымі тэкстамі. Усё часцей і часцей у мове сродкаў масавай інфармацыі сустракаюцца моўныя формы, за якімі цягнецца свайго роду тэкставы шлейф, які суправаджае любое іх выкарыстанне. Для іх разумення носбітам мовы неабходны адпаведны культурны вопыт. Без ведання таго, што складае гэты “шлейф”, інфармацыя для адрасата будзе недаступная поўнасю або часткова. Веды, неабходныя для паўнаўважнага разумення сучасных газетных артыкулаў, – гэта веданне рэалій, мастацкіх фільмаў, мастацкіх твораў, тэкстаў папулярных песень, прыказак, прымавак і афарызмаў, стэрэатыпных вобразаў, стэрэатыпных сітуацый, інакш кажучы, ўсяго, што ляжыць у аснове прэцэдэнтных тэкстаў.

Для газетных артыкулаў характэрны два спосабы прымянення прэцэдэнтных тэкстаў:

- даслоўнае ўзнаўленне, пры гэтым само ўключэнне чужароднай адзінкі выступае сродкам экспрэсіі;
- трансфармацыя формы ўстойлівага выразу або слова, што служыць нараджэнню новых сэнсаў.

Пры нязменным узаўленні такія моўныя адзінкі ўспрымаюцца ў літаральным сэнсе, напрыклад: *Вучэнне – святло, невучэнне – цемра* (ЛіМ, 25.09.1998) – артыкул прысвечаны каштоўнасці ведаў і адукацыі; *Не ў грашах часасце* (Звязда, 20.08.2005) – у артыкуле расказваецца пра тое, што грошы не прынеслі шчасця герою; *“Мой родны кут...”* (ЛіМ, 16.01.1998) – артыкул пра родныя мясціны аўтара. Удалае выкарыстанне назвы песні на словы Ю. Цытліна ў артыкуле пра Міжнародныя дні гітарна-мандаліннай музыкі: *Мандаліна, гітара і бас* (ЛіМ, 20.07.2012). Так як зараз яна вядомая не ўсім, бо была напісана ў 1944 г., то ў падзагалюку даецца цэлы радок – спасылка на тое, адкуль узяты словы.

У сучасных газетных тэкстах часцей найбольш шырока сустракаюцца трансфармаваныя цытаты: так стандартныя маўленчыя формулы робяцца больш экспрэсіўнымі. Такія адзінкі робяць тэкст дыялагічным, акрамя таго, выражаюць ацэнку – экспліцытна або імпліцытна. Прыёмы змянення зыходнага тэксту шматлікія. Можна выдзеліць наступныя спосабы трансфармацыі выказванняў-цытат:

- замена кампанентаў;
- усячэнне кампанентаў;
- дабаўленне кампанентаў.

Замена кампанентаў (лексічная субстытуцыя) – адзін з самых распаўсюджаных спосабаў мадыфікацыі прэзэдэнтных тэкстаў, якая робіць выраз больш вобразным, экспрэсіўным, надае яму навізну і актуальнасць. Выраз, такім чынам, канкрэтызуе інфармацыю і больш адпавядае тэматыцы публікацыі. Так, напрыклад, пры замене аднаго слова ў выказах *Усе дарогі вядуць у Рым, майстры на ўсе рукі, не страляйце ў піяніста – ён іграе, як умее, бюро добрых паслуг*, акрамя адпаведнасці інфармацыі, першы і другі сказы набываюць жартаўлівае адценне, трэці – іранічную афарбоўку, а чацвёрты – выразнае неадабрэнне: *Новы год на парозе. І тут, як ні круці, усе дарогі вядуць на пошту* (Звязда, 18.12.2002); *Майстры на ўсе... ролі* (ЛіМ, 07.11.2008); *З другога боку, не страляць жа ўлапішыста – ён жа грае, як умее* (ЛіМ, 29.08.2008); *Бюро карупцыйных паслуг* (Звязда, 15.09.2005). У артыкуле з назвай *...І застаецца “Спадчына”* (ЛіМ, 5.07.2002) расказваецца пра кразнаўчы клуб “Спадчына”. Зрабіўшы замену займенніка *мне* на злучнік *і*, аўтар у загалюку трансфармуе вядомы радок з верша Я. Купалы “Спадчына”, даючы як бы спасылку на яго, чым выклікае адпаведныя асацыяцыі і эмоцыі.

Больш рэдкаснае, і з гэтай прычыны больш выразнае выкарыстанне так званых прэзэдэнтных імён: *Тэлесерыялы: бізнес, мастацтва ці проста жыццё, або Калі мы ўбачым “Санта-Бялынічы”?* (ЛіМ, 17.10.1997). У загалюку артыкула абыгрываецца назва амерыканскага серыяла “Санта-Барбара”, які сугучны з прыдуманай назвай беларускага серыяла, пабудаванага на гукавым падабенстве. На аснове гэтай гульні слоў ствараюцца перадумовы для ўзнікнення шматлікіх асацыяцый, і такое

выказванне службыць сродкам выражэння экспрэсіі і стварэння камічнага ефекту.

У выніку замены зыходны выраз і вытворны могуць знаходзіцца ў розных адносінах: сінанімічных (*Прыгоды італьянцаў у Беларусі (Культура, 07-13.11.2009)*)(параўн. к/ф “Прыгоды італьянцаў у Расіі”) ці антанімічных (*Некрымінальнае чытво?! (ЛіМ, 22.02.2008)* (параўн. к/ф “Крымінальнае чытво).

Усячэнне кампанентаў прэцэдэнтнага тэксту таксама сустракаецца на старонках газет, і часцей за ўсё гэта загалоўкі. Адкрытасць, незавершанасць такога загалоўка заклікана заінтрыгаваць чытача: *Толькі той не памыляецца, хто...* (ЛіМ, 13.06.1997). Могуць адначасова рэалізоўвацца адразу некалькі спосабаў трансфармацыі зыходнага тэксту, напрыклад, замена кампанента і ўсячэнне часткі выказвання: *Не абяцайце хлопцу маладому...* (Чырвоная змена, 02.09.2005). Зыходны тэкст – урывак з раманса на словы Б. Акуджавы “Песенька кавалергарда”; *Педагогам можаш ты не быць...* (Чырвоная змена, 13.08.2015) – зменены радок з верша М. Някрасава “Паэт і грамадзянін”.

У выніку пашырэння кампанентнага складу адбываецца канкрэтызацыя якога-небудзь элемента ці ўсяго выразу ў цэлым. Выказванне як бы “падганяецца” пад пэўную сітуацыю. Творчае прымяненне ў дадзеным выпадку прыказак і прымавак канкрэтызуе змест ужо вядомага тэксту, пашырае межы аўтарскай думкі, дазваляе пазбягаць штампавы: *Але ў барацьбе за месца пад рынкавым сонцам далёка не ўсіх чакаў поспех (Звязда, 27.12.2002); Чаму мы, беларусы, самыя адсталыя і нямоглыя, толькі л'ём пазычныя слёзы над сваім лёсам і амаль нічога не робім практычна дзеля свайго выратавання? (ЛіМ, 08.08.1997); І ўсё ж неяк няёмка за адказных таварышаў з “Фандока”, калі мець на ўвазе нашага канкрэтнага пенсіянера-акцыянера А.Л., якому ў свой час намалявалі светлую акцыянерную будучыню, а як аказалася на самой справе, – уцягнулі ў рызыкаўную гульню (Звязда, 27.12.2002).* Нават простая трансфармацыя сцвярдзальнай формы ў адмаўленне (уключэнне адмоўнай часціцы) надае эффект навізны: *Мытня не дае дабро (Чырвоная змена, 22.07.2005).*

Каб выклікаць у адрасата пачуццё пазнавальнасці, дастаткова толькі апоры на структуру прыказкі, прымаўкі, крылатага выслоўя, так як фармальнае падабенства выклікае неабходныя асацыяцыі, падказвае чытачу зыходны варыянт прэцэдэнтнага тэксту: *Калі дзеці не могуць прыйсці ў цэнтр, то цэнтр прыходзіць да дзяцей (Настайніцкая газета, 15.09.2012)* – трансфармаваны выраз “Калі гара не ідзе да Магамета, то Магамет ідзе да гары”; *Прыгажуня, аспірантка, спявачка... (Віцебскі рабочы, 07.03.2007)* – загалова нагадвае словы таварыша Саахава з к/ф “Каўказская палонніца”: “Камсамолка, актывістка, спартсменка”.

Як згадвалася вышэй, зыходны тэкст павінен быць знаёмым для шырокага кола чытачоў, каб пазнаць у мадыфікаваным выразе арыгінал. Такім чынам, камунікатыўная перспектыва выказванняў, заснаваных на

тэкстах, якія з'яўляюцца прэцэдэнтнымі толькі для невялікай колькасці рэцыпіентаў, будзе больш абмежаванай. Больш за тое, калі тэкст не з'яўляецца прэцэдэнтным, інакш кажучы добра вядомым, то ўзнікае так званы "мінус-эфект камунікацыі". Так, напрыклад, цытата з "Хронік Нарніі" Клайва С. Льюіса, думаецца, не настолькі пазнавальная, каб чытач адразу зразумеў, на які твор спасылкаецца журналіст, і, адпаведна, у якім кантэксце выкарыстоўваецца гэтая фраза: "...*Не таму я прыняў тваё слугаванне...*" (ЛіМ, 29.03.1996).

Не заўсёды можна сказаць, што выкарыстанне прэцэдэнтнага феномена з'яўляецца да месца і дарэчы. У наступным сказе журналіст выкарыстоўвае вядомае прастамоўнае выслоўе са значэннем 'аднолькавы, такі ж самы', якое мае неадабральнае адценне. Верагодна, ён хацеў наблізіць мову артыкула да жывой нязмушанай гаворкі, у якой могуць выкарыстоўвацца самыя розныя стылістычныя сродкі, у тым ліку і прастамоўныя, але дамогся, як уяўляецца, адваротнага эфекту (фамільярнасці): *Прыкладам, як назваць перасадачную станцыю, што спалучаецца з Акадэміяй навук? Самы відавочны варыянт — "Дом друку". Але тады ў будучыні можа паўтарыцца гісторыя з той самай "Маскоўскай" — аўтавазала ўжо няма, а станцыя засталася. Таму з'явілася больш універсальная прапанова — "Друкарская". Здавалася б, **тое самае, толькі выгляд збоку, але...*** (Культура, 01–07.08.2015).

Зварот СМІ да масавай аўдыторыі, неабходнасць уздзеяння, якая звязана з пошукам экспрэсіўных сродкаў выражэння, з аднаго боку, і якасныя змены ў сферы сучасных масмедыя, а менавіта тэндэнцыя да размоўнасці і імкненне да ўскоснага ўплыву, з другога боку, дазваляюць выкарыстоўваць прэцэдэнтныя феномены для максімальнага ўздзеяння на чытацкую аўдыторыю. Пры функцыянаванні ў артыкуле такія выказванні могуць ужывацца даслоўна (нязменна) ці мадыфікавацца з заменай, усячэннем або дабаўленнем кампанентаў. Асноўнай уласцівасцю прэцэдэнтнага тэксту з'яўляецца разлік на ўздзеянне праз супастаўленне новай інфармацыі і фонавых ведаў.

Літаратура

1. Галіева, Э. Ю. Прецедентные тексты в публицистике / Э. Ю. Галіева, Р. Р. Зиннатова // Современная филология: материалы междунар. науч. конф. – Уфа: Лето, 2011. – С. 239–241.
2. Сметанина, С. И. Медиа-текст в системе культуры. Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца 20 века: автореф. ... доктора филолог. наук: 10.01.10 / С. И. Сметанина. – СПб., 2002. – 41 с.